

ISTORIJS TĖKMĖJE KELIAUJANTYS PAVEIKSLAI – KLAIPĖDOS KRAŠTO VAIZDAI

Liucija Citavičiūtė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

El. paštas liucija.cita@gmail.com

PLUHAŘOVÁ-GRIGIENĖ, EVA. *DIE MIGRATION DER BILDER. DAS MEMELGEBIET IN FOTOGRAFISCH ILLUSTRIRTEEN BÜCHERN (1889–1991)*. BÖHLAU VERLAG KÖLN WEIMAR WIEN, 2017. 495 p. ISBN 978-3-412-50585-1.

Vokiečių menotyrininkės Evos Pluhařovos-Grigienės knyga „Paveikslų migracija. Klaipėdos kraštas fotografijomis iliustruotose knygose (1899–1991)“ leidėjai apibūdina taip: „Nors šio krašto nerasime jokiame dabartiniame žemėlapyje, tačiau kadaise Rytų Prūsijai priklausęs, o dabar dalimis prišlietas prie Lietuvos ir Rusijos Federacijos, Klaipėdos kraštas gyvuoja iki šiol. Jis nuolat traukia keliautojus ir žadina prisiminimus. Todėl, nepaisant visų istorinių lūžių, reikšmingiausios yra prieškarinės nuotraukos. Nuolat perspausdinamos jos žadina kelionių troškimą ir formuoja istorijos suvokimą. Kodėl šitie paveikslai išlieka aktualūs? Lygindama vokiečių, lietuvių ir (sovietų) rusų iliustruotus leidinius autorė atskleidžia šio regiono vaizdinio pažinimo struktūras.“

Eva Pluhařová-Grigienė studijavo meno istoriją, psichologiją, gilinosi į Europos studijas, o šiuo metu dirba Berlyne, Humboldtų universiteto Meno ir fotografijos istorijos institute. Jos tyrimų laukas platus, tai – Vidurio ir Rytų Europos menas ir fotografija, vizualioji kultūra ir šaltasis karas, kultūros paveldas ir istorinė atmintis, vaizdų ir kraštovaizdžio teorija.

Knygos autorė jau antrą dešimtmetį sieja savo veiklą su Lietuva ir Klaipėdos kraštu, ypač Kuršių nerija: dalyvavo bendruose kultūros projektuose (paroda Lietuvos nacionalinėje galerijoje, 2001), keletą metų buvo programų vadovė Thomo Manno kultūros centre Nidoje, dėstė Klaipėdos universitete. 2013 m. ji apgynė disertaciją „Die Migration der Bilder. Das Memelgebiet in fotografisch illustrierten Büchern, 1889–1991“. Šio tyrimo pagrindu parengta knyga dabar pasiekė ir lietuvių skaitytojus.

Knygą sudaro 5 skyriai, įvadas ir epilogas. Pirmajame skyriuje „Nenutrūskiantis atspindys: kraštovaizdžio fotografijos“ autorė analizuoja kraštovaizdžio recepcijos fenomeną, kuri apskritai (ir Kuršių nerijos kraštovaizdį konkrečiai) suvokia kaip nepaliaujamai besikeičiantį informacijos šaltinį (*wandelndes Medium*) ir kartu civilizacijos kuriamą produktą. Formuodama savąją suvokimo teoriją autorė remiasi rašytojų, istorikų, dailėtyrininkų ir fotografijos meistrų įžvalgomis ir sukuria savitą diskusijų lauką.

Antrasis skyrius pavadintas „Terra incognita“ – XIX amžiaus Prūsijos Lietuvos vaizdai“. Jis prasideda nuo to meto intelektualų (Wilhelmo von Humboldto, Ludwigo Passarge'ės ir kt.) „žodinių paveikslų“ ir pirmųjų Kuršių nerijos vaizdų vokiečių dailininkų tapybos ir grafikos darbuose. Fotografavimas, kaip tikrovės fiksavimo būdas, žinomas nuo 1839 m., o 1840 m. Karaliaučiuje atsirado pirmieji fotografai, užfiksuoti pirmieji portretai, miestų panoramos, kaimo buities epizodai, bažnyčios, pamario peizažai.

Mažosios Lietuvos vaizdai savo kultūrinę kelionę pradėjo XIX a. pabaigoje. Stiprėjant lietuvių asimiliacijai, imtasi įamžinti nykstančią tautą, jos aplinką ir buitį nuotraukose. Seniausias išlikęs fotografijos meno paminklas yra Roberto Minzloffo albumas „Lietuvos vaizdai“ („Bilder aus Litauen“) su įvadiniu Jurgio Sauerweino žodžiu, jį 1894 m. išleido Otto von Mauderode'ės leidykla Tilžėje. Šiuose vaizduose sustingo pirmą kartą gamtos stichija ir seniausiųjų pamario gyventojų – senųjų prūsų palikuonių ir lietuvių – būtis ir buitį. Tokie romantiški vaizdai žadino skaitytojų smalsumą ir norą iš arčiau pamatyti šį kraštą. Autorė publikuoja Minzloffo nuotraukas ir analizuoja jas fotografijos meno, istoriniu ir psichologiniu aspektais, techninių ypatybių požiūriu.

Pirmoji Kuršių nerijos vaizdais iliustruota mokslinio pobūdžio knyga buvo žinomo kalbininko ir senovės tyrėjo Adalberto Bezenbergerio monografija „Kuršių nerija ir jos gyventojai“ („Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner“, 1889) su Louiso Emilio Gottheilso ir paties Bezenbergerio fotografijomis. Objektivas užfiksavo šio krašto etnografijos detales, namų ir bažnyčių architektūrą, laivus, miestų ir kurortų vaizdus (Klaipėda, Nida, Juodkrantė). Šie ir kiti leidiniai tapo šaltiniu, iš kurio sėmėsi kelionių vadovų sudarytojais, rekla-

mavę civilizacijos menkai paliestą gamtovaizdį. Estetiniu leitmotyvu tapo vėjo pustomos kopos.

Reikšmingą darbą atliko Adolfas Boetticheris, 1886 m. Prūsijos karaliaus paskirtas atsakingu už paminklosaugą. Inventorizuodamas saugotinus objektus jis parengė jų fotografijas ir išleido iliustruotą knygą „Rytų Prūsijos provincijos architektūros ir meno paminklai“ („Die Bau- und Kunstdenkmaeler der Provinz Ostpreussen“, 1895). Šis leidinys išsaugojo vėliau su žeme sulyginėtų miestų ir bažnyčių (tarp jų ir lietuvių) vaizdus: architektūrą ir interjerą.

Trečiajame skyriuje „Gimtinė – fotografijomis iliustruotos šiaurinės Rytų Prūsijos dalies ir Klaipėdos krašto publikacijos iki 1945 m.“ apžvelgiama fotografijos techninė raida ir vaizdų tematika Mažojoje Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje. Šiame Prūsijos karalystės regione keletą šimtmečių gyveno greta vokiečiai ir lietuviai, laikę jį savo vienintele gimtine. Svarbus šio skyriaus teminis akcentas – Pirmasis pasaulinis karas ir jo atspindžiai fotografijoje. Čia analizuojama keletas išlikusių to meto iliustruotų leidinių: pirmasis – „Rusų armijos okupuota Tilžė, 1914 m. rugpjūčio 26 d. – rugsėjo 12 d.“ („Tilsit unter russischer Herrschaft: 26. August bis 12. September 1917“). Šią knygą, gausiai iliustruotą nuotraukomis, 1915 m. išleido Eduardas Pawlowskis. Antroji – 1917 m. išspausdinta Franzo Swilluso (liet. Pranas Svilas?) knyga „Mūsų Rytų Prūsija“ („Unser Ostpreussen“), kurioje buvo skyrius „Karo vaizdai“ su 45 fotografijomis. Tai buvo jaunimui skirtos, prūsiškąjį patriotizmą ugdančios knygos.

Dar vykstant karui ir jau prasidėjus Nepriklausomos Lietuvos atgimimui, Vilhelmas Storosta-Vydūnas Tilžėje išleido nuotraukomis ir lietuvių dailininkų paveikslų reprodukcijomis iliustruotą leidinį vokiečių kalba „Lietuva praeityje ir dabartyje“ („Litauen in Vergangenheit und Gegenwart“, 1916). Vydūnas pristatė pasauliui lietuvių tautą, gyvenančią Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje, jos istoriją, etnografiją, kultūrą ir gamtą, tautinį atgimimo judėjimą. Klaipėdos kraštas buvo traktuojamas kaip etninės lietuvių žemės, kuriose nuo amžių gyveno lietuviai. Klaipėdos kraštui tapus Nepriklausomos Lietuvos dalimi, „lietuviškoji“ ideologijos kryptis stiprėjo.

XX a. pradžioje istorinės Klaipėdos krašto nuotraukos pradėjo naują gyvenimą tiek Lietuvoje, tiek Vokietijoje leidžiamuose iliustruotuose kelionių vadovuose, spalvotuose atvirukuose, tačiau šis, autorės žodžiais tariant, „ikoniškas tylusis kraštovaizdis“ kėlė skirtingas emocijas abiejose Nemuno pusėse. Autorė analizuoja, kaip naujame kontekste vaizdai įgavo naujų prasmų. Pirmąjį kelionių vadovą lietuvių kalba „Lietuvos Sahara. Kuršių užmaris“ 1923 m. išleido Juozas Pronskus. Jį iliustravo kraštovaizdžio ir buities fotografijomis, tai – kopų, augalijos ir marių vaizdai, žvejų sodybos, plekšnes rūkantys žvejai ir kt.

Ansas Bruožis parengė „Vadovėlį po Klaipėdos kraštą ir jo apylinkes“ (1924); Petras Babickas išleido iliustruotą knygėlę „Gintaro krantas“ (1932). Tačiau kur kas daugiau buvo leidžiama vokiškų leidinių („Die Kurische Nehrung“, 1939; „Memelbilderbuch“, 1935; „Ostpreussen Land und Leute“, 1935; „Grenzland Ostpreussen. Land und Volk im Bild“, 1934, ir kt.). Juose atsiranda naujas terminas, apibūdinantis nuo Prūsijos atskirtą Klaipėdos kraštą – „paribio kraštas“ (*das Grenzland*).

Ketvirtasis skyrius pavadintas „Ateitis ir praeitis – Klaipėdos krašto iki 1991 m. vaizdai fotografijose“. Autorė įvertina fotografijos meno ir jo techninių galimybių šuolį XXI amžiaus išvakarėse ir analizuoja iš XIX a. atkeliaujančius ir XX a. pirmojoje pusėje užfiksuotus Klaipėdos krašto ir Kuršių nerijos vaizdus iliustruotuose leidiniuose. Jie liudija, kaip keitėsi šio krašto reprezentacija, atsižvelgiant į politines tendencijas ir ideologines nuostatas. Tragiškiausią šio laikotarpio įvykį – Antrąjį pasaulinį karą – autorė sąmoningai apeina, vengdama žadinti skaudžią atmintį. Nėra nė vienos karo meto fotografijos.

Sovietmečiu Lietuvoje (ir „vokiškame“ Klaipėdos krašte) buvo naikinama krašto istorinė tapatybė, socialistinio realizmo dogmos, deklaratyvumas ir dirbtinumas skverbėsi ir į fotografijos meną (ilustruota knyga „Atgimęs miestas“, 1955, albumas „Miestas prie gintarinės Baltijos“, 1964, ir kt.). To laikotarpio Kuršių neriją autorė taikliai apibūdina terminu *Sovietinė terra cognita*, tačiau atkreipia dėmesį, kad būtent sovietizacijos metais Lietuvoje iškilo žymūs lietuvių fotografijos meistrai, pavyzdžiui, Bernardas Aleknavičius, Antanas Sutkus, Henrikas Liandzbergas ir kt., meniniu ir filosofiniu rakursu žvelgę į šį kraštą.

Šiame skyriuje autorė įvertina ir rusiškoje Rytų Prūsijos dalyje (Kaliningrado srityje) išleistas iliustruotas plakatinės knygas ir ideologizuotus fotoalbumus, taip pat Vokietijos iliustruotuose leidiniuose perspausdinamas senąsias fotografijas bei lietuvių emigrantų iš Mažosios Lietuvos leidžiamas iliustruotas knygas lietuvių ir anglų kalbomis, žadinančias nostalgiją gimtinės netekusiems tiek lietuviams, tiek vokiečiams.

Paskutiniame skyriuje „Paveikslų migracija“ autorė reziumuoja savo anksčiau išvalgas, kaip iliustruotuose Klaipėdos krašto leidiniuose per paskutinį šimtmetį (nuo pirmųjų fotografijų iki Sovietų Sąjungos griūties) keitėsi šio krašto suvokimo tendencijos ir, atsižvelgiant į ideologiją, keitėsi jo pristatymo koncepcija.

Knygai išspausdinti pasirinktas geras popierius, gale pridėtas 23 spalvotų iliustracijų – atvirukų, nuotraukų ir paveikslų nuo 1898 iki 1989 m. – priedas. Knygos pabaigoje pateikiama vietovardžių rodyklė, išsamus literatūros sąrašas. Asmenvardžių sąrašo nėra.

Autorė pasirinko nuosaikų kalbėjimo būdą, ji vengia istorinių peripetijų vertinimo ir jautrias vietas aprašo pustoniais ar net su švelnia ironija. Taip mokslinis tekstas įgauna harmonijos, nostalgijos ir idilės, tų bruožų, kuriais dvelkia jos pristatyti Klaipėdos krašto vaizdai.

Užvertęs knygą skaitytojas dar ne kartą susimąstys apie šio krašto permainingą likimą, kuri tekstui ir vaizdais įtaigiai priminė autorė Eva Pluhařová-Grigienė.